

Gerhard Meijer d.y. var medlem av Kungl. Vetenskapsakademien från 1740. År 1747 höll han där ett tal som finns bevarat. I talet betonade han tre omständigheter som borde förändras eftersom de försvårade gjuteriverksamheten och dess framtid; Kungliga Biblioteket. Meijer, G. (1747). Om det svenska metal-arbetets förkofring.

Om Meijers styckgjuteri i Stockholm

Björn Hagelin

När författaren började släktforska var det på arkiv och ofta med originaldokument— då visste man säkert varifrån uppgiften kom. Idag går det att sitta hemma och hitta källor via Internätet så det har blivit mycket enklare att släktforska. På nätet finns också uppgifter från enskilda släktforskare men ett problem är att källor inte alltid anges. De uppgifter som kan kontrolleras bör därför kontrolleras för att undvika att felaktigheter sprids.

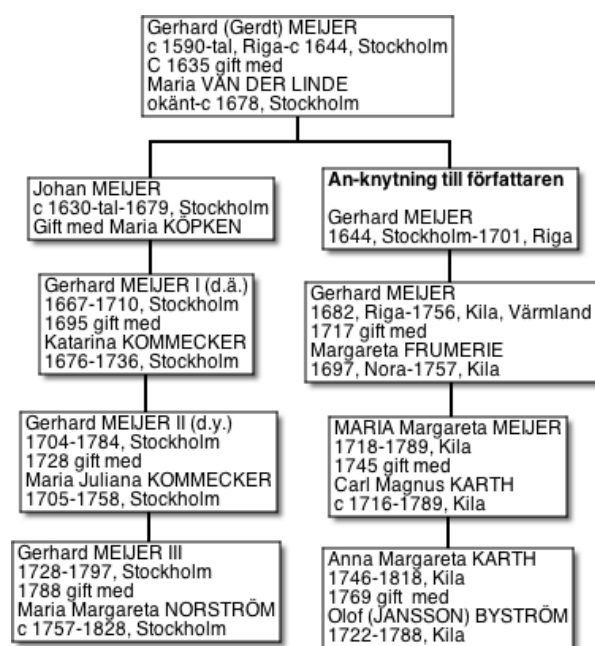
En uppgift som förekommer är att styckljuteriet låg vid Beridarebanan som uppfördes söder om Hötorget i Stockholm under 1600-talet. En anledning till missuppfattningen kan vara att det där uppfördes ett konstgjuteri för tillverkning av statyer till Slottet. En annan förklaring kan vara en sammanblandning av Beridarebanan och Beridarebansgatan där styckgjuteriet låg.

Hamarskiölds berättelse om kopparkanonens svenska historia innehåller en hel del om gjuteriet men inte om verksamheten.ⁱ När dess verksamhet omnämns är det ofta tillverkningen av kyrk- och skeppsklockor.ⁱⁱ Ett styckgjuteris primära uppgift var dock att producera kanoner (stycken) och Styckgjutargården har kallats Norrmalms

största och mest betydande arbetsplats.ⁱⁱⁱ En författare menar, mot bakgrund av bronskanonernas betydelse för Sveriges storhetstid, att ”Stockholms styckgjutaregård kan ... sägas beteckna ett av de viktigaste leden i de svenska koppartillgångarnas historiska utnyttjande”.^{iv} Eftersom dess historia inte skrivits vill den här artikeln bidra till kunskapen om dess tillverkning av bronskanoner, även kallade koppar- eller metallkanoner: hur tillkom Styckgjutargården, hur omfattande var verksamheten och varför var den så viktig? Författaren har utnyttjat arkivmaterial men framför allt forskningsresultat om artilleriets historia.

Styckgjuteriet ägdes eller förvaltades av samma släkt från 1600-talet till 1797 varför det inte går att undvika att berätta om släkten Meijer till vilken författaren hör, se Figur 1. Inte bara manliga styckgjutare var viktiga utan flera änkor trädde in vid makens död. Historien slutade inte lika positivt som den börjat.

Figur 1. Gjutarmästarna Meijer och författarens anknytning

Gjutarsläkten Meijer

Den aktuella släkten Meijer har funnits i Sverige sedan 1600-talet och beskrivs bland annat i Svenska ättartal 1893, Svenskt Biografiskt Lexikon och Nordisk Familjebok.^v Gerhard (Gerdt) Meijer kom från Riga kring 1620 med sin mor, änka efter styckgjutaren Hans Meijer och omgift med styckgjutaren Medardus Gessus. Det var en tid av förändring: Hammarskiöld menar att Gessus kom till Stockholm som en direkt följd av att Gustav II Adolf 1621 intog Riga^{vi}; 1626 bildades ett klockgjutarämbete i Stockholm; och ett svenskt artilleriförband bildades som 1636

blev det Kungliga Artilleriregementet. Bronsgjutare av kyrkklockor kunde i flera fall också gjuta kanoner och skrånamnet kom så småningom att innefatta också kron- och styckgjutare.

Den blivande Styckgjutargården kallades från början för ”byssegjutargård” (bysse var ett medeltida namn för eldrör) som Gessus förestod från tidigt 1620-tal. Gården flyttades 1628 från Gustav Adolfs torg till Brunkeberg–Norrmalm var vid denna tid landsbygd och där hade militären redan tidigare haft anläggningar.^{vii} Gerdt, Gessus ”mästersven”, blev den 8 juni 1641 förordnad av drottning Kristina som den första kungliga styckgjutaren i släkten Meijer.^{viii} Han byggde den nya Styckgjutargården på en tomt som han erhöll 1645 och lät gräva fram ur Brunkebergsåsen. Senare tillkom några intilliggande tomter och 1654 byggde han en borrhvarn för att borra upp loppen på bronskanonerna. Från början tycks familjen ha bott i eget hus på Drottninggatan, kvarteret Skansen, men 1667 fanns på Styckgjutargården också ett våningshus med bostad, gjuthus, kanonkran och en brunn.^{ix} Gerdt ägde tomten och lokalerna men erhöll koppar, mässing och tenn av Kronan som också betalade för vissa installationer och för provskjutningar. Gerdt hade en fast lön på 700 daler, var befriad från skatt samt fick 10 daler silvermynt per levererat skeppund färdig kanon.^x

Anna Fleetwoods teckning av fasaden mot Beridarebangatan. Gerdt Meijers initialer på gaveln till kanongjuteriets gjuthus med byggnadsår 1648, t.v. bostaden på andra våningen; Stockholm, Norrmalm, Nordiska Museets arkiv.

Gerdt avled 1655 och änkan drev verksamheten vidare i eget namn med kungliga privilegier av den 30 juni 1655 till sin död 1678. Hon hade hjälp av sonen Johan med eget privilegium från den 31 juli 1666 men han avled redan året efter modern. Johans änka gifte om sig med Michael Bader som drev gjuteriet tills styvsonen Gerard Meijer I/d.ä. tog vid med kunglig resolution av den 12 juli 1694.^{xi} Styckgjutargården hade då dragit på sig skulder till både Kronan och Amiralitetet samt hade olevererade beställningar. Om den paradgata till Slottet som planerades under 1680-talet hade förverkligats hade verksamheten tvingats flytta och kanske hade Meijers inblandning tagit slut.^{xii} Gatan byggdes dock inte och Gerhard kunde reglera skulderna och fortsätta verksamheten. Han klagade dock redan 1695 på att det fanns för lite att göra varför han tilläts utföra andra gjuteriarbeten.^{xiii}

Släkten efter Johan hade kunnat bli större om den inte decimerats av sjukdom. Karl XII:s stora nordiska krig 1700-1721, missväxt och hungersnöd gjorde befolkningen svag och när pesten nådde Stockholm 1710 avled en stor del av stadens befolkning. Gerhard själv, endast några år över 40, och flera av hans barn avled 1710 utöver barn som avlidit tidigare. Sonen Gerhard II (d.y.) överlevde och tog över gjuteriet 1728 och gifte sig efter några år utomlands. Då hade modern Katarina drivit gjuteriet sedan 1710 med kungligt privilegium från den 28 januari 1720 med samma friheter och villkor för henne och hennes arvingar som maken haft. Hon ”fick stå för verksamheten och de omfattande affärerna med kronan, uppfostra nästa generation

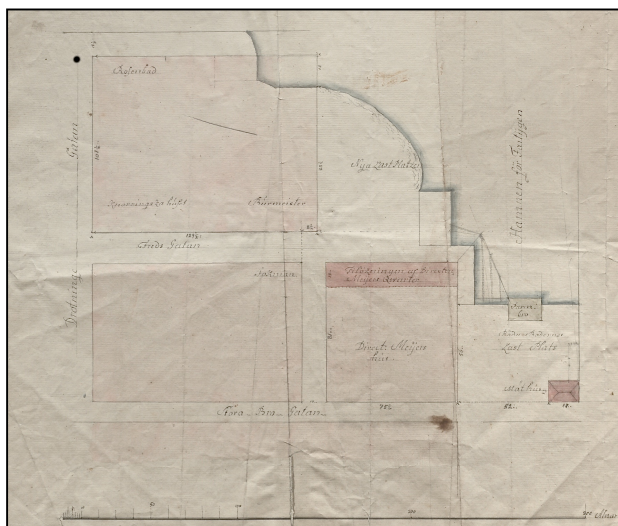
styckgjutare och ordna med ett stort epitafium i Klara kyrka”^{xiv}. Detta gjorde hon tillsammans med sin andra make Adam Pinckhardt från 1722. På släktens minnestavla i Klara kyrka står det att hon ”under hela 18 år var den Kungliga verkstadens berömda chef (som) med manlig energi ombesörjde det sammanstörtade husets leveransförpliktelser”^{xv}.

Gerhard Meijer II. Snack, J. Kungl. Bibliotekets porträttsamling.

Gerhard II framställs som den främste bland släktens styckgjutare och hade titeln direktör /

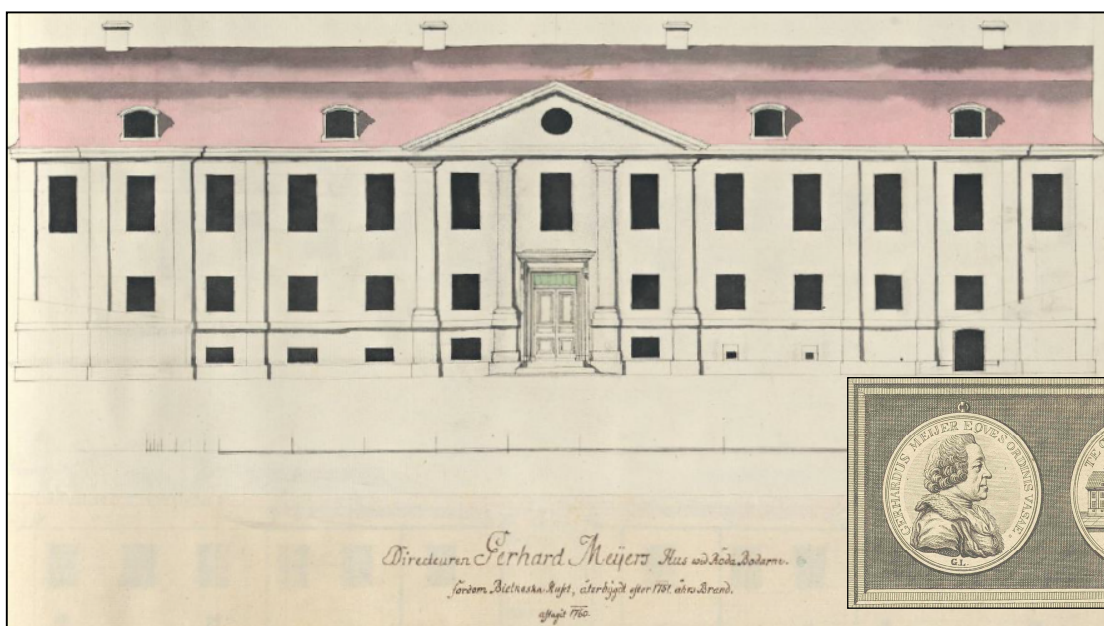
överdirektör. Han göt inte bara kanoner utan var själv konstruktör av allehanda maskiner. Dessutom spenderade han inte pengar bara för sin egen förkovran. År 1737 lät han bygga ett hus i grannförsamlingen på Hercules gränd i kvarteret St. Pehr. Där bodde han inte själv utan huset verkar ha hyrts ut.^{xvi}

Situationsplan 1760-tal av arkitekt Johan Eberhard Carlberg över stranden mellan Röda Bodarnas lastplats och Drottninggatan med Meijers utvidgade tomt t.h; Stadsarkivet, gamla ritningsamlingen 0085/J1/GS 190:1-11D, GS 190:8D.

Dessutom köpte han en tomt på Norrmalm där han lät återuppbygga ett tidigare palats. Tomten låg intill Rosenbad och Röda Bodarnas

lastplats vid Norrström. Huset skänkte Meijer 1775 till Målar-och bildhuggarakademien som flyttade dit 1780. Den blev Kungliga Akademien för de fria konsterna (Konstakademien) som fortfarande äger huset på Fredsgatan 12 som efter donatorn kallas "Mejan". På fasaden sitter inskriptionen "Gård och grund skänktes af Gerhard Meyer år 1775". Akademien lät göra en medalj till Gerhards ära som delades ut till förtjänta personer inom konsten.^{xvii}

Ritning 1760 av blivande "Mejan". Kungl. Biblioteket, Tilas I:141. Infällt medaljens utseende. Snack, J. Gerhardus Meijer Eqves Ordinis Vasae: Te Colet ista Domus. 1775; Kungl. Bibliotekets porträttsamling.

Styckgjuteri och bostad

Styckgjuteriet låg i kvarteret Fyrmörsaren där Kulturhusets östra del finns idag. Det var inget överdrivet bekvämt leverne i gjuteriets bostad även om det fanns det som var stort och vackert enligt en sentida beskrivning:^{xviii}

Längs Beridarebangatan hade familjen Meyer sitt boningshus, vilket särskilt under Gerhard den tredjes tid fick en särdeles ståndsmässig inredning ...// en ... 1700-talsvåning med patricierprägel, vacker och rymlig men vansinnigt obekväm, mörk och osund. Hela den långa rumsfilen vette åt Beridarebangatan, och ner i dess smala prång nådde ingen solstråle förrän långt fram på våren ... In i själva rummen kom aldrig någon sol. ... // Det fanns varken vattenledning eller avlopp ... vattenposten på gården (liksom avloppet; förf. anm.) ... // Våningens disposition var ganska egendomlig och opraktisk ... den fina rokokosalongen, våningens praktnummer ... var ett underbart vackert rum, ädelt i proportionerna med boaserade väggar (panelade; förf. anm.) i

gråvitt och guld och runt om infällda stora målningar på duk, inramade i typiska, förgyllda ramar; herdeidyller, parklandskap med fontäner, urnor och pelare och allt vad till tidens motiv och stämning hörde ... Ett högre ståndsgemak i sin pryddo. Också matsalen var stor och vacker med kejsargrön tapet ... och rummet hade ursprungligen rokokotidens rundade hörn. Det var sannerligen en bostad på gott och ont...

Ingressen till Adolf Fredriks undertecknade köp (inlösen) av Styckgjutargården 1752; Stadsarkivet, Politi-, Byggnings- och Ämbetskollegium F2B:1.

Styckgjutargården ägdes efter Johans änkas död av hennes tidigare make innan den köptes tillbaka av Gerhard II år 1729. Nu var stora nordiska kriget slut och Gerhard klagade över dåliga inkomster. Det var kanske orsak till att Kronan 1752 köpte gjuteriet för 50000 daler silvermynt–det sägs ha varit halva dess värde.^{xix} Gerhard fick bo kvar med familjen i lägenheten som föreståndare av Styckgjutargården mot att han årligen gjorde nödvändiga reparationer. Han tillfrågades dock av Jernkontoret 1758 om han ville bygga ett valsverk för att göra järnplåt, något som då importerades, men Gerhard överlät beslutet till sonen som då var utomlands.

Sonen Gerhard III antog efter hemkomsten erbjudandet men förverkligandet av valsverket blev en större utmaning än han hade trott. På grund av både tekniska och ekonomiska svårigheter misslyckades han och gjorde konkurs. Fadern hjälpte

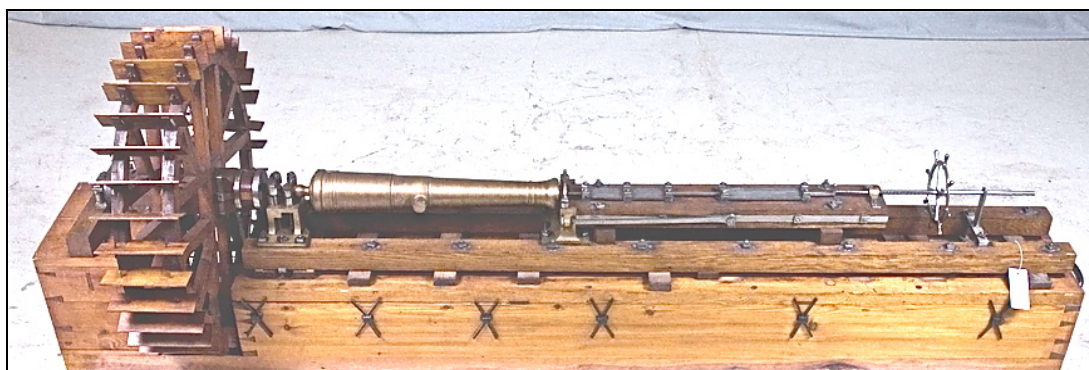
honom med en del skulder och Gerhard III behandlades förhållandevis väl av gäldenärerna—risken för att han skulle flytta utomlands ville ingen ta.^{xx} Den sista skulden betalade han 1778—då hade han förestått styckgjuteriet sedan 1772 då fadern slutat med sina åtaganden.

Med Gerhard III:s död 1797 i sviterna av en förkylning upphörde släktens inblandning i Styckgjutargården.^{xxi} I bouppteckningen nämns bland annat egendomen i St. Pehr, en grav i Klara kyrka och en jordgrav på kyrkogården.^{xxii}

Krig och kanoner

Krig gjorde Sverige till en nordeuropeisk stormakt med stort behov av kanoner till lands och till sjöss. Krigsbehoven var troligen en orsak till att osmund-/tackjärnet, som användes för gjutning, till in på 1800-talet inte fick exporteras i motsats till det förädlade stångjärnet som användes till smide och som var en viktig inkomstkälla för Sverige.^{xxiii}

Militärens behov av kanoner var avgörande för att gjutningen av järn tog fart men också för att Kronan ville minska kostnaden i förhållande till de dyrare bronskanonerna. Fördelningen av koppar och tenn i brons kunde variera men låg normalt på mellan 80-90 procent koppar och 10-20 procent tenn även om en bronskanon på regalskeppet Kronan byggt 1668 hade 96 procent koppar.^{xxiv} Koppar utvanns i Sverige men tenn måste importeras. Det skulle dröja till en bit in på 1700-talet innan gjutningen av järnkanoner i Sverige kunde ske på ett tillfredsställande sätt.^{xxv}

Modell av Meijers kopierade horisontella kanonborr; DigitaltMuseum AM 074810.

Loppet på bronskanonerna kunde borrar upp—brons är ett jämförelsevis mjukt material—medan järnkanonerna i Sverige göts runt en stång som drogs ut när järnet stelnat. Loppet måste sedan slipas vilket gjorde det större som i sin tur betydde att det inte passade exakt för projektilen och därmed försämrade kanonens effektivitet. På kontinenten hade man under 1700-talet börjat borra även massivt gjutna järnkanoner

vilket gav släta lopp och kanoner med större precision. Den metoden sägs Gerhard II ha upptäckt under en utlandsvistelse.^{xxvi} Väl hemma kopierade han sådana borrar, bland annat en horisontell borr utvecklad av schweitsaren Johan/Jean Maritz (1680–1743) och hans son med samma namn (1712-1790). Efter initialt motstånd från artilleriets ledning accepterades borrarade järnkanoner 1756 också i Sverige och det var Gerhard som överförde tekniken till styckebruken. År 1773 skulle egentligen alla kanoner som levererades till Kronan tillverkas på detta sätt men det dröjde till 1781 innan metoden var helt genomförd.^{xxvii}

Kanoner på Norrmalm

Även om brons till slut förlorade i konkurrensen med järn som den dominerande gjutmetallen gällde det inte ännu för kanoner. Det fanns flera för- och nackdelar med både brons och järn men några viktiga fördelar för brons, trots dess högre kostnad, var att det var lättare att gjuta tack vare lägre smältpunkt än för järn; dess högre hållfasthet tillät tunnare och lättare material än vad som kunde framställas för de tidiga järnkanonerna; och bronskanoner klarade fler skott i följd. Om de trots allt skadades allvarligt kunde de smältas ner och gjutas igen. I takt med utvecklingen av järnets kvalitet, gjutmetoder och kanonkonstruktioner kunde järnkanonerna under 1700-talet ta upp konkurrensen med bronskanonerna.

T.v. detalj ur Georg Biurmans karta 1751 med Styckgjuteriet. Det stora A:et ligger över Beridarebanan nedanför Hötorget (g). Bostaden och gjuteriet syns i det nordvästra hörnet intill Brunkeberg vid Beridarebangatan. Det nedre vänstra huset bland de fyra husen i vägkorsningen två kvarter österut är troligen huset i kvarteret St. Pehr; Stockholmskällan. T.h. ritning av Styckgjuteriargården vid tiden för Kronans övertagande. Namnen på utrymmen tillförda av förf.; Riksarkivet, Profana byggnader, Överintendentsämbetet, Gymnastikbyggnad, Norrmalm, J1:1a ritningar 00001.

Kartan från 1751 visar Styckgjuteriargården i det nordvästra hörnet av kvarteret Fyrmörsaren och ”efterhand utvidgades Styckgjuteriargårdens tomt så att (den) kom att upptaga ett ansevärt utrymme, bebyggt ... med lokaler framför allt för själva gjutningen men också med stall och vagnslider, metallupplag, vedbodar och allehanda uthus.... ”^{xxviii} Frågorna om hur många kanoner som göts, när och av vilken typ kan

inte exakt besvaras men artilleriet tycks ha varit Meijers främsta kund—redan Gessus har kallats för en av artilleriets beställningspersoner (se Faktaruta 1 och 2).^{xxix}

Styckgjutargårdens kanonproduktion varierade av flera orsaker, främst naturligtvis artilleriets efterfrågan, men också utifrån tillgången på koppar och tenn och politiska omständigheter. Metallbristen kunde, åtminstone delvis, ersättas genom att gjuta om kyrkklockor och skadade kanoner eller genom att gjuta kanonerna utomlands.^{xxx} Koppar utvanns främst vid Stora Kopparberget som hade sin storhetstid kring 1650 och några årtionden däromkring även om det uppkom tillfälliga nedgångar.^{xxxi} ”Efter att på 1600:talet hafva gifvit årligen 10 à 15,000 Skll. Koppar, hafva malmtillgångarne småningom så aftagit, att Koppartillverkningen i början af 1700:talet utgjorde emellan 8 à 9,000, i medlet af samma århundrade emellan 5 à 6,000, och i början af innevarande sekel (1800-talet, förf. anm.) endast närmare 5,000 Skeppund”^{xxxii}

Faktaruta 1. Meijers bronskanoner till sjöss?

Galärerna under 1600-talet hade få och lätta bronskanoner medan de stora skeppen illustrerade av Vasa som hade 58 kanoner och sex haubitsar. Vasamuseet har två bronskanoner som göts i Stockholm 1626 och stadens enda styckgjuteri drevs då av Medardus Gessus, Gerdt Meijers styvfar.^{1/}

”Den ojämförligt största delen av de nytillverkade 12-pundiga styckena gick till flottan. 1624 års marina bestyckningsplan för Östersjön uppger ... 154 12-pundiga stycken ... Bestyckningsplanen av år 1625 uppger för flottan 214 enheter, varav 99 skulle nytillverkas ... 1626 års förslag ... uppger 206 enheter ... // Beträffande de 6- och 3-pundiga styckena ... huvuddelen av de pjäser som tillverkades under perioden 1617-1632, var avsedda för flottans behov. Endast ett mindre antal bronspjäser (i varje fall av de i Stockholm tillverkade) tillfördes fältstaten.”^{2/} Icke desto mindre uppges att vid Karl X Gustavs död 1660 fanns det tillsammans 30 örlogsfartyg mestyckade med totalt 1278 kanoner, de flesta av metall.^{3/}

Fördelningen mellan järn- och bronspjäser till flottan är ofta oklar i källorna men 1658 fanns det ungefär lika många järn- som bronskanoner i den svenska flottan. Många av flottans metallkanoner göts först i anslutning till Falun koppargruva och från 1646 även av Meijer. En räkenskap för flottans transaktioner 1672-1676 med Johan Meijer visar att produktionen var obetydlig och inga av de största göts.^{4/} Omkring 1680 var antalet järnkanoner i flottan dubbelt så stort som antalet bronskanoner och i takt med att flottan växte utrustades den allt mer med järnkanoner från styckebruken, speciellt från Svärta, Stafsjö och Åker. Gustav III:s flotta 1771 sägs nästan helt ha saknat kanoner av brons.^{5/}

Räkenskaperna om flottans artilleri 1630-1800 finns bara i fragment. Leveranserna från Meijer till flottan torde ha varit få, särskilt i jämförelse med de till artilleriet.

-----
^{1/} Information den 26 februari 2024 från Fred Hocker, forskningsledare på Vasamuseet. Kanonerna har inte Gessus namn ingjutet vilket var typiskt för svenska bronskanoner under den perioden—bara riksvapnet, kungens initialer och datum.

^{2/} Brusewitz, B. (1985) s 73.

^{3/} Grenander, G. (1993). Artilleriets pjäser och ammunition. I Ulfhielm, H. (red. 1993). Kungl. Artilleriet. Karl XI:s och Karl XII:s tid s 68.

^{4/} Krigsarkivet. Amiralitetskollegiet. Nya nummerserien II nr 161, se https://www2.historia.su.se/personal/jan_glete/Glete-Kronans_artilleri.pdf s 3

^{5/} Se Åhlund, B. (1998). Historia kring Flottans kanoner s 26-27, 40-41, 50, 56; Svenska flottans historia (1949) del II:1; Spak, F. A. (1882). Artilleri-Tidskrift, 3e häftet; Hammarskiöld, L. (1941). Översikt över kanontyper och kanontillverkning.

Även om bronskanoner göts på andra håll–under ett tjugotal år också i Falun–så var Meijers gjuteri under lång tid det enda i den svenska delen av riket. Gustav II Adolf övertog ett blandat och tungt artilleri men det artilleri ”som skapades inom landet de första årtiondena av 1600-talet blev ... det instrument som väsentligt bidrog till de svenska framgångarna på slagfälten i Tyskland och i östra Europa ...”.^{xxxiii} Gjuteriets storhetstid var under 30-åriga kriget 1618-1648 samt under Karl XI:s och Karl XII:s krig från 1670-talet till 1718 och de fortsatta striderna i de baltiska provinserna till freden 1721.

Från Styckgjutargården beställdes under Gessus tid 1620-1639 närmare 800 kanoner men exakt antal är osäkert eftersom uppgifter saknas för några år. Sedan Johan tog vid 1640 beställdes uppskattningsvis över 500 kanoner fram till 1660 men även här är siffran osäker då det saknas uppgifter för åren 1647 och 1649-1654. Det var främst 3-, 12- och 24-pundiga kanoner men också 6- och 48-pundiga samt mörsare. En 36-pundig kanon anges år 1635 som möjligen var ett prov som inte föll väl ut.^{xxxiv}

Faktaruta 2. Meijers kanoner på Armé- och Sjöhistoriska museerna (bildnummer på DigitaltMuseum).

• **Mörsare för krutprovning**

6-pundiga (AM 075168, AM 075169, AM 075171, AM 075187).

• **Eldrör för handgranat**

6-pundiga (AM 061208, AM 061210).

• **Kanoner/eldrör**

2-pundigt (AM 049709)

3-pundiga (AM 049701, AM 049705, AM 049753, AM 061409)

6-pundigt (AM 061218)

8-pundiga (AM 061197, AM 061219, AM 061197, AM 061198, AM 061200).

16-pundiga (AM 049722, AM 049727, AM 061195, AM 061196)

16-pundig kanon med tre lopp nr 2 Siöblad 1708 med Karl XII:s namnchiffer. På kammarbandet finns inskriften ME FECIT GERHARDT MEYER HOLMIAE

• **Mörsare**

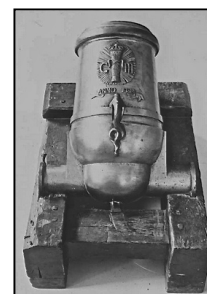
20-pundig (MM 00725, Sjöhistoriska museet)

Inskription: Nr 2, 2-7-4 samt G: MEYER: FEC. HOLMIA. 1735.

48-pundigt (O 08550, Sjöhistoriska museet)

Anno 1788 No15 samt Vasakärve med strålknippe och GIII.

Inskription G: S: MEYER FECIT HOLMIAE

Kopparbrist var tidvis ett stort problem och efter 1624 användes metallen i ett antal äldre kanoner för att göra nya kanoner:

Sålunda erhöles varken 1645 eller 1646 någon koppar, varför gjutgodset uteslutande bestod av gamla söndersprungna stycken. År 1647 avhjälptes kopparbristen i någon mån genom att man från styckgjutaren Kökeritz i Stettin erhöles ett mindre parti koppar. Av detta och andra skäl lyckades man under det sista krigsåret 1648 uppdriva tillverkningen vid styckgjuteriet i Stockholm så att därifrån till Artillerigården kunde levereras 20 st. 24-pundiga, 12 st. 12-pundiga, 25 st. 3-pundiga stycken samt 3 grova och 25 lätta fyrmörsare.^{xxxv}

På annat ställe sägs:

Produktionen vid gjuteriet minskade då Falu koppargruva sinade. Under perioden 1655-59 tillverkades i medeltal endast 11 eldrör per år och under Karl XI:s tid (1660-1697, förf:s anm.) minskade produktionen ytterligare trots att man göt om gamla eldrör och troféeldrör. För att inte behöva lägga ner gjuteriet betalade Kronan under Karl XI:s tid 2000 daler silvermynt årligen (till Meijer, förf:s anm.) men fr.o.m. 1711 måste detta belopp minskas till 1000 daler på grund av rikets dåliga finanser. ... med Kungl. Maj:ts nådiga bifall sålde Krigskollegium 205 trofépjäser på auktion.^{xxxvi}

När Karl XI tillträdde 1660 uppges alla kanonerna i fältartilleriet vara av brons.^{xxxvii} Bortsett från Karl XII:s senare år då finanserna var dåliga—Meijer fick som vi sett 1716-1718 bara 1000 daler silvermynt per år jämfört med tidigare det dubbla^{xxxviii}—och några årtionden efter 1750 då artilleriets beställningar påverkades av politiska motsättningar liksom dalande kopparproduktion torde artilleriets efterfrågan på kanoner fram till senare delen av 1700-talet ha varit relativt stabil.

Meijer tillverkade inte bara nya kanoner utan anpassade också beslagtagna kanoner—trofékanoner—till svenska behov. Speciellt under 30-åriga kriget, då den svenska armén tog många utländska pjäser, skapades ett varierat kanoninnehav. Ett gemensamt system för artilleriets kanoner skapades därför kring mitten av 1600-talet vilket ledde till att vissa modeller avskaffades och andra göts om av Meijer.^{xxxix}

Beställningarna varierade också med avseende på typ av kanon och dess kaliber/pundstorlek. När det beställdes kanoner av en ny konstruktion måste Meijer göra motsvarande anpassningar för att kunna gjuta dem. Det konstruerades till exempel ett eldrör med tre lopp som senare förändrades genom att göra loppens väggar genombrutna så att alla tre loppen kunde laddas samtidigt. År 1645 göts 20 stycken 3-pundiga regementsstycken av en ny och tyngre typ.^{xl} Haubitsar göts och testades i Sverige åren 1662-1663 varefter den 16-pundiga haubitsen antogs och göts både i brons och järn. Mörsare togs i bruk i Sverige under slutet av 1600-talet.^{xli} Både

haubitsar och mörsare sköt projektiler med hög bana för att träffa skyddade mål uppifrån, en form av granatkastare.

Under 1700-talet ritades nya kanonkonstruktioner av bland andra Carl Olderman adlad Cronstedt (1672-1750), Augustin Ehrensvärd (1710-1772) som var Cronstedts systerdotter, och Carl Kobes (1764-1821), friherre under namnet von Cardell. Cronstedt gjorde artilleriet rörligare inte bara genom nya kanontyper utan också genom nya lavetter. Hans system för artilleriet antogs 1725 och flera av kanonkonstruktionerna blev normgivande även om det inte blev en fullständig standardisering inom artilleriet.^{xlii}

Vid Karl XII:s död 1718 uppges det att det fanns 152 bronskanoner i det svenska artilleriet av vilka de flesta gjutits av Meijer i Stockholm.^{xliii} Sveriges förlust i kriget och tsar Peters anfall utmed den svenska kusten 1719 ansågs öka behoven av tunga kanoner för befästningarna utanför Stockholm vilket Karl XI genomförde framför allt med kanoner av järn.^{xliv} Det behövdes också 52 bronskanoner till fältartilleriet som Meijer bidrog med genom att dels borra upp trofékanoner, dels gjuta nya 18- och 24-pundiga kanoner. Under kriget 1741-1743 tillverkade Meijer också 30 stycken 3-pundiga kanoner och 34 mörsare.^{xlv}

Tabell 1. Bronspjäser under 1700-talet

Sammandrag av Grenander, G., tabellerna 9:3 och 9:4 i Claeson (red. 1997). Angivna källor: Krigskollegiet. Artilleridepartementet, Räkenskaper G3a samt Generalfälttygmästarens kontor 1 juni 1792.

Tillverkn. år	24-p	18-p	12-p	6-p	3-p	Mörsare	Haubits	Summa	Anmärkning
-1720	48	*	21	7	16	*	8	100	I källan 102
1720-1743	*	23	-	18	85	67	9	202	I källan 200
Totalt 1744	48	23	21	25	101	67	17	302	
Totalt 1768	48	23	11	26	91	71	21	291	
Totalt 1792	*	*	48	52	122	84	41	347	

* Uppgift saknas

I antalen ingick

24-pundiga	Före 1720 ingår 26 st trofékanoner, d.v.s. antalet svenska kanoner var 22 st.
18-pundiga	23 st 1720.
12-pundiga	17 st 1655, 1702 och 1712 plus fyra skrotkanoner 1710.
6-pundiga	Före 1720 ingår två uppborrade danska kanoner samt fyra st 1710; 12 st 1724, 1730, sex st 1733.
3-pundiga	15 st 1710, 1712, 1717; 36 st 1729, 1730, 18 st 1733, en 1736, 30 st 1743.
Mörsare	36 st 1721, 34 st 1741-1743 varav en rikoschettmörsare. I totalen 1768 ingår sju st 16-p rikoschettmörsare. I totalen 1768 ingår 64 st 80-p och 40-p mörsare och sju rikoschettmörsare; 1792 ingår 60 st 80-p och 40-p mörsare samt 24 st 16-p rikoschettmörsare.
Haubitsar	Nio st 1722-1723. I totalen 1768 ingår 13 st 16-p och åtta st 8-p haubitsar.
Slangor (långa eldrör)	Före 1720 ingår i totalen en 6-p tillverkad 1699, en 3-p tillverkad 1712. Till totalen 1768 skall läggas nio st 6-p, 10 st 3-p och fyra st 24-p slangor..

Gustav III beslöt 1784 att artilleriet skulle bestå av 32 kompanier med bronspjäser av typen 3-, 6- och 12-pundiga kanoner fördelade på 75 procent 3-pundiga och 25 procent 6- och 12-pundiga kanoner. Dessutom skulle det finnas 8- och 16-pundiga haubitsar och 16-pundiga rikoschettmørsare vars projektiler studsade på ett oföretsamt sätt.^{xlvi} Under 1700-talet göt Meijer väl över 1000 kanoner och vid Gustav III:s död 1792 uppges det att det fanns 347 bronspjäser i artilleriet (se Tabell 1) men även denna siffra torde vara i underkant eftersom det saknas uppgifter för vissa år.^{xlvii}

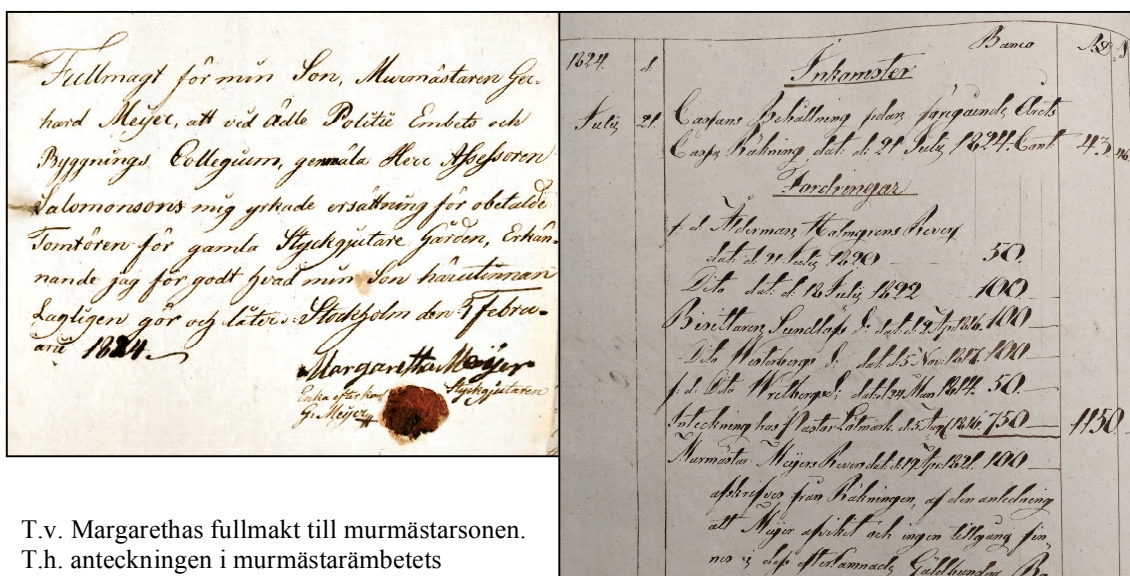
År 1792 hade Gerhard Meijer III bara fem år kvar att leva. De kanoner som tillverkades 1795 enligt von Cardells konstruktion torde ha varit bland de sista som tillverkades på Styckgjutargården. Snart var Styckgjutargårdens långa verksamhet och omfattande tillverkning av bronskanoner till stöd för de svenska stormaktsambitionerna historia.

Surt efterspel

Under 1700-talets slut inleddes förändringar inom artilleriet som fick stor betydelse för släkten Meijer. En ny artillerichef klagade på materielens tillstånd samt på Styckgjutargårdens förfall och bristande tillsyn—Meijer II och III tycks således inte till fullo ha skött sina åtaganden; järnkanonerna hade konkurrerat ut metallkanonerna; det fanns ingen given efterträdare till Gerhard III; och Styckgjutargården såldes 1799 till industrimannen och ”capitain mechanicus” Charles Apelquist.^{xlviii} Gerhard Meijer III:s änka Margaretha och barnens förmyndare bevittnade den 32 sidor långa inventarieförteckningen för Styckgjutargården i juli 1799 i vilken bland annat uppräknades ett antal äldre kanoner.^{xlix}

Änkan och barnen ville bo kvar på Styckgjutargården men det avlogs eftersom gården skulle säljas. Tack vare den avlidne Meijers förtjänster och Margarethas omständigheter tillerkändes hon och barnen dock en så kallad nådegåva på 3000 riksdaler riksgälds av köpeskillingen för Styckgjutargården. Kungl. Maj:t accepterade också 1816 sex procents ränta på nådegåvan och att arvingarna skulle ersättas för de instrument och verktyg som de 1799 lämnat till Kronan.¹ Hon fick också utdelning från försäljning av Gerhard III:s ägodelar, bland annat hans boksamling på Stockholms stads auktionskammare i december 1799.^{li}

Arvingarna fick således ta emot en utsträckt hand men först sedan de klagat. För Margaretha slutade det inte med det. Hon bemötte i augusti 1818 en hemställan om att betala ”tomtören” för Styckgjutargården för åren 1703-1799. Hennes argument bet inte nu heller–inte ens att gården efter 1752 inte tillhört släkten eller att gäldenärer borde ha hört av sig redan när makens död rapporterades i pressen 1797.^{lii} Men processen fortsatte och i februari 1824 upprepade hon förgäves sina argument. Margarethas namnteckning visar att hon blivit skröpligare vilket också underströks av att hon då gav sonen, sedan 1821 murmästare Gerhard Meijer, fullmakt att föra talan i hennes namn.^{liii}

T.v. Margarethas fullmakt till murmästarsonen.
T.h. anteckningen i murmästarämbetets räkenskaper om att Gerhard avvikit och att en fordran på honom avskrivits.

Det måste ha varit jobbiga år för Margaretha som mist sin make och sitt hem att också kämpa för vad som kan tyckas ha varit småsummor. Hon flyttade runt som inneboende, ibland med hemmavarande barn, bland annat hos en granne i kvarteret Fyrmörsaren och i kvarteret Adam och Eva väster om Beridarebanan. Hon kunde också en kort tid bo med sonen i det ärvda huset i kvarteret St. Pehr som enligt den nya gatuindelningen låg på Regeringsgatan 11.

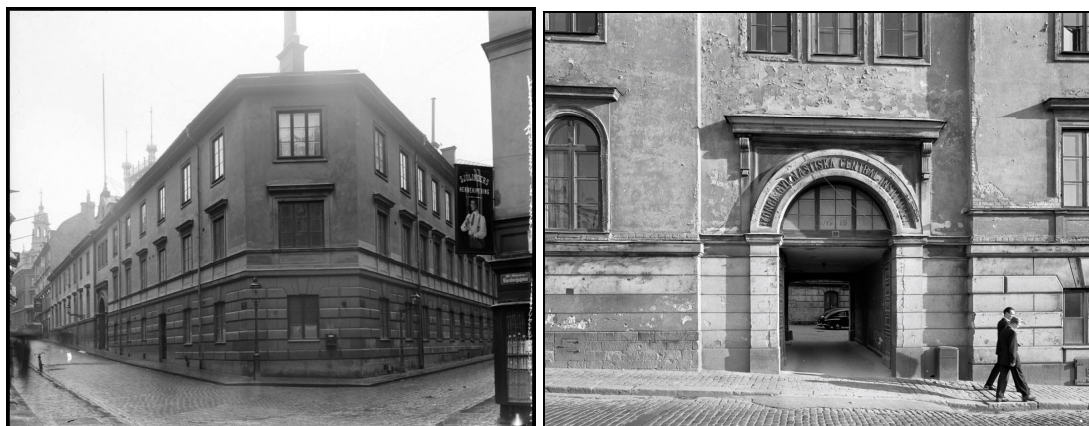
Knappt fyra år efter att Margaretha överlämnat fullmakten till sonen avled hon.^{liv} Det är oklart hur processen fortgick men i hennes bouppteckning anges att Gerhard bodde på okänd vistelseort. Det gjorde han från just 1824–i Murmästarämbetets handlingar anges att Gerhard i juli 1824 avvek från ämbetet.^{lv} Överensstämmelsen i tid mellan Margarethas fullmakt och Gerhards försvinnande antyder att han kanske höll sig undan en fortsatt process? Antagandet stöds av en

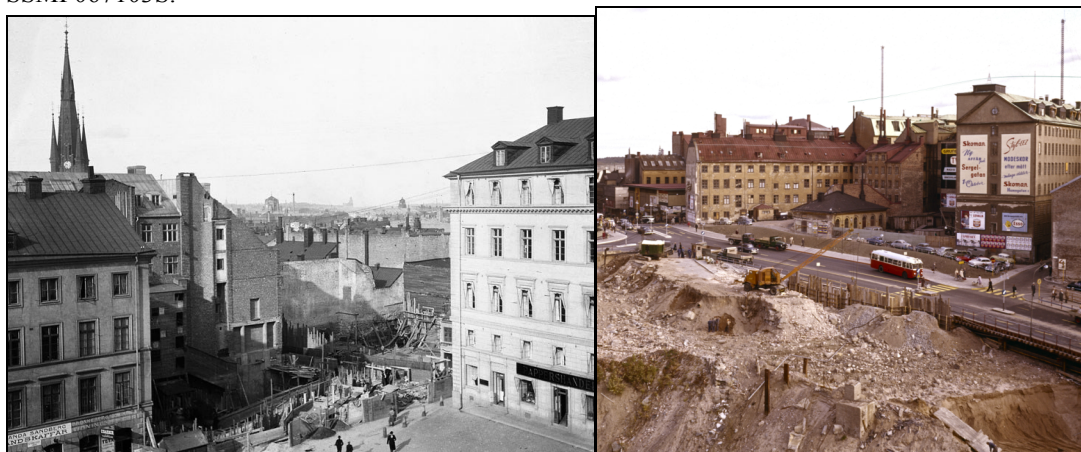
efterlysning 1827 enligt vilken Gerhard inte betalat 10 Riksdaler Banco enligt en domen den 24 augusti 1824.^{lvi}

Nya tider

I Styckgjutargården blev det liv och rörelse 1813 då Kungliga Gymnastiska Centralinstitutet (GCI) flyttade in. Fastigheten byggdes delvis om men 1945 flyttade GCI till Östermalm och blev GIH, Gymnastik- och Idrottshögskolan—nu planerades stora förändringar på Norrmalm. Under några årtionden från 1950-talet revs stora delar av Klaras gamla bebyggelse för att lämna plats åt ett nytt centrum. Som en konsekvens försvann GCIs hus och ett Kulturhus växte upp där flera generationer Meijer haft både arbetsplats och hemvist.^{lvii}

Det f.d. mejerska gjuteriets hörn vid Hamngatan och Beridarebangatan vid förra sekelskiftet; Anton Blomberg; Stockholms stadsmuseum SSMC003430S. T.h. porten mot Hamngatan, nu till GCI; SSMF067103S.

Förstörelsen har börjat. T.v. vy från Brunkebergstorg 20, 4 tr. mot väster; Kasper Salin SSMF002742. T.h. gropen för att skapa ett nytt centrum och tunnelbana med den provisoriska Hamngatan framför det tidigare styckgjuteriets och GCIs tomt; Göte Tarle 1960, SSMDIA013033S.

-
- i Hammarskiöld, L. (1950). Kopparkanonen i Sverige och dess tillverkning. I Sancte Örjens gilles årsbok Med hammare och fackla XVIII.
- ii För författarens anor, se Hagelin, B. (2022). Från slott till koja, Runslingan (Upplands släktforskarförening) nr 4; [https://en.wikipedia.org/wiki/Meyer_\(family_of_bronze_casters\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Meyer_(family_of_bronze_casters)). I artikeln används stavningen Meijer men Meyer förekommer också.
- iii Bedoire, F. (2023). Stormaktstidens Norrmalm: Folk, hus och gator s 308.
- iv Hammarskiöld, L. (1950) s 26.
- v Meyer, släkt, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9316>, Svenskt biografiskt lexikon (av HG-m); Gerhard Meyer, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9323>, Svenskt biografiskt lexikon (av Olle Franzén); Nordisk familjebok, Uggleupplagan (1913), vol. 18 s 371ff.
- vi Hammarskiöld (1950) s 39.
- vii Hammarskiöld (1950). För äldre tid se Hedberg, J. (1975). Kungl. Artilleriet. Medeltid och äldre vasatid s 311. Krigsarkivet. Arkliräkningar 1535-1629; Arkli var ett äldre namn för artilleri.
- viii Hedberg, J. (1982) Kungl. Artilleriet. Carl X Gustafs tid s 28; Hedberg, J. (1985). Kungliga Artilleriet. Yngre vasatiden s 129; Riksarkivet, Riksregistraturen, Adressatregister, Kungligt privilegium/kontrakt 589b den 8 juni 1641.
- ix Bedoire s 308; Hammarskiöld (1950) s 47.
- x Hammarskiöld (1950) s 48; Hedberg, J. (1982). Kungliga Artilleriet. Carl X Gustafs tid s 28.
- xi Möjligen hade M. Bader just då avlidit; se Krigskollegiet. Artilleridep. Div. kontrakt och räkningar G3d:12; kungligt brev daterat 4/1 1695; för detta och andra kungliga brev rörande Meijer, se Krigsexpeditionens Registratur 1719-1824 B1a:3; Krigsexpeditionen utgående diariet C II:5; Krigskollegium till Kungl Maj:t 1720 jan-juni vol 28. Tack till Jan Mispelaere, Riksarkivet.
- xii Bedoire s 304, 308.
- xiii Hammarskiöld (1950) s 51.
- xiv Bedoire s 309.
- xv Den latinska texten är översatt i Curman, S. & Roosvall, J. (1927). Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium, band VI, Klara kyrka s 271-273.
- xvi Kvarteret St Pehr, Jakobs församling nr 34, 35. Stadsarkivet 1713-38:184 (30/3 1737); Bygglovsritning beställd av Gerhard Meyer 17370331, https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/databas/bygglov1713-1874/Visa/se_ssa_0174_ns37_bn1737-184-150dpjpg/217?sidindex=0&fritext=meyer+1737.
- xvii Vissa menar att han adlades vilket torde vara fel. Däremot var han riddare av Vasaorden.
- xviii Karlgren, M. (1958). Barndomsår i Gamla G.C.I. kring sekelskiftet. Samfundet St. Eriks årsbok s 15.
- xix Hammarskiöld (1950) s 59 säger att det skedde 1756; Karlgren s 11; Stadsarkivet, Politi-, Byggnings- och Ämbetskollegium, F2B:1.
- xx Boethius, B. & Kromnow, Å. (1947) Jernkontorets historia. Del I, Grundläggningstiden s 573- 574.
- xxi Kyrkböcker Klara F1a:5 s 114/s 115 AD.
- xxii Tyvärn går inte församlingens gravbok eller gravkarta så långt tillbaka. Det finns en notering om direktör Gerhard Meijer 1842 "I kyrkan Nr 26. Sedan Nr 2" och referens till överste Gustaf von Meier 1897. En anteckning om Gerhard säger: "Bev. av dennes arvingar 1880. Graven bytt mot Nr 2 i första öppningen (inget årtal angivet)".
- xxiii Hagelin, B. (2024). Våg vid våg jag såg. Släktforsknars årsbok.
- xxiv <https://skb.se/forskning-och-teknik/naturliga-analogier/kanonen-fran-kronan>.
- xxv Hammarskiöld (1950) menar att det 1785 beslöts att alla kanontyper skulle gjutas i både brons och järn, s 50-51. Då var metallkanonernas tid i huvudsak förbi.
- xxvi Spak, F. A. (1882). Artilleri-Tidskrift, 3e häftet. Just han säger dock inte att det var Meijer som upptäckte metoden s 151-152.
- xxvii Aschling s 97; <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=16730>. Gerhard uppfann också nya bronseringmetoder för kanoner och stålskott fånghå. En vertikal kanonborr konstruerades senare av Sven Rinman (1720-1792) som var enklare att hantera än den horisontella borren; Walberg, E. (2017). Vapenlexikon Artilleri 1350-1880 s 35.
- xxviii Karlgren s 11.
- xxix Hedberg (1982) s 28.
- xxx Hammarskiöld (1950) s 43-44-
- xxxi Lindroth, S. (1955). Gruvbrytning och kopparhantering vid Stora Kopparberget intill 1800-talets början. Del II, Kopparhanteringen, tabell.
- xxxii Bergskollegii Underdåniga Berättelse om Förhållandet med Bergshandteringen år 1833 s 30.

-
- xxxiii Brusewitz, B. (1985). Beväpning och övrig tygmateriel. I Hedberg, J. (red. 1985) Kungl. Artilleriet. Yngre vasatid s 61-62. En tabell s 64 visar antalet pjäser i hela det svenska riket 1624.
- xxxiv Brusewitz, B. (1985) i Hedberg, J. (red. 1985), Kungl. Artilleriet. Yngre vasatiden s 65; Hedberg (1982) tabell 5 s 313 och Hedberg (1985) s 130; Hammarskiöld (1950) s 26, 40ff; År 1655 gick åtta 24-pundare med armén till Tyskland och två till Finland. År 1658 gick 16 stycken till Finland.
- xxxv Hammarskiöld (1950) s 49.
- xxxvi Grenander, G. (1993). Krigsindustrin. I Ulfhielm, H, (red. 1993). Kungl. Artilleriet. Karl XI:s och Karl XII:s tid s 134.
- xxxvii Ulfhielm, H. (red., 1993). Kungl. Artilleriet. Karl XI:s och Karl XII:s tid s 67.
- xxxviii Jacobsson, G. T. (1943). Artilleriet under Karl XII:s-tiden. Armemusei skrifter nr 1 s 166-167
- xxxix Starbäck, C. G. & Bäckström, P. O. (1885-1886). Berättelser ur svenska historien. Band 6 s 324. Jacobsson (1943) s 112 visar i tabell åren 1684-1720 gjutna resp. uppborrade utländska metallkanoner tillverkade mellan 1655-1698. De gjutna kanonerna göts av Meijer men det anges inte var de utländska borrades upp men sannolikt skedde det hos Meijer.
- xl Hammarskiöld (1950) s 50
- xli Holmberg, H. B. (1882). Lärobok i artilleri: afsedd till ledning för kurserna vid Kongl. Artilleri- och ingenjörshögskolan. Del 3 s 201-205. Bih. Grunddragen af jernets metallurgi jemte beskrifning på hufvudgången af kanoners och projektilers tillverkning och besigtning.
- xlii Grenander, G. (1993). Artilleriets pjäser och ammunition. I Ulfhielm, H. (red. 1993). Kungl. Artilleriet. Karl XI:s och Karl XII:s tid s 66; Grenander, G. (1994). Fältartilleriets pjäser och ammunition. I Hedberg, J. & Claeson, S. (red. 1994). Kungl. artilleriet. Frihetstiden och Gustav III:s tid s 247. Cardell beskrivs av Scheutz, S. i Claeson, S. (red. 1997). Kungl. Artilleriet. Svenska Artilleriet i Pommern 1720-1815 s 73ff och Skantze, L. (1987) i Hedberg, J. (red. 1987). Kungl. Artilleriet. Det ridande artilleriet s 17ff.
- xliii Jacobsson (1943) s 92.
- xliv Ulfhielm (1993) s 67, 104.
- xlv Spak 1882 s 149. Se också Grenander G. (1993). Krigsindustrin. I Hedberg, J. & Ulfhielm, H. (red). Kungl. artilleriet. Karl XI:s och Karl XII:s tid.
- xlvi Grenander, G. (1994). Fältartilleriets pjäser och ammunition. I Hedberg, J./Claeson, S. (red.) s 260. Rikoschettmörarsare sköt projektil med flack bana som innebar att projektilen studsade och ändrade riktning (rickoschetterade).
- xlvii Grenander (1994). Metallgjuteriets tillverkning av eldrör. I Hedberg, J./Claeson, S. (red.). s 304-306.
- xlviii Hammarskiöld (1950) s 61-62.
- xlix Tre 18-pundiga kanoner gjutna 1702 och 1720; en 18-pundig slanga från 1695 samt tre 6-pundiga slangor från 1699 och 1765; tre 6-pundiga kanoner gjutna 1710, 1730 och 1755; och 17 stycken 3-pundiga kanoner gjutna mellan 1712 och 1755; Krigskollegiet. Artilleridepartementet. Div. kontrakt och räkningar, G3d:13. Här finns ett flertal handlingar med uppgifter om Styckgjutargården.
- I Krigsarkivet. Krigskollegium. Artilleridepartementet 1600-1881, G3d:12, G3d:13; Äganderättsakt 1457 / Kammarkollegiet, Advokatfiskalkontoret: där finns köpebrev, designationer, tomtkartor, brandförsäkringsbrev och annat från 1760-talet. Se även Militieräkningar 1537-1827, G:1 1695:2
- li Posttidningar den 14/12 1799 s 3.
- lii Se t.ex. Dagligt Allehanda den 10/8 1797 och Inrikes tidningar den 22/8 1897.
- liii Stadsarkivet, Politi-, Byggnings- och Ämbetskollegium, F2B:1. Hans mästareprov i åtta delar finns i digital form i Kungliga Bibliotekets kart- och bildavdelning.
- liv Kyrkböcker Klara F1a:6 s 311; AI:5 s 171.
- lv Stadsarkivet. Skråarkiv. Murmästareämbetet. Handlingar volym 1. Redovisning af ..... Ifrån år 1810 (1825). Räkningar 22/7 1824-20/7 1825 nr 49.
- lvi öfwer-Ståthållare-Embetets Kungörelse, angående efterlysning af en person, hwilken wid Stadens Politie-Embets- och Byggnings-Collegium häftar för obetalde Wites- och Ensats-böter. Utfärdad den 13 September 1827; Kungliga Biblioteket. I Svenska ättartal volym 9 (1893 s 301) står: "Gerhard (VII) f. 1781, d antagl. omkring 1830 (mellan 1828 & 1834); lär. vid konstakad. 1803-1813, konduktör, murmäst. i Sthm; for utrikes." Varför just åren 1828 och 1834 anges sägs inte.
- lvii <https://sv.wikipedia.org/wiki/Norrmalmsregleringen>.